

แนวทางระบบการทำฟาร์มในงานส่งเสริมการเกษตร

สันติ อุทัยพันธุ์^{1/} และ ชาญยุทธ มณีพงศ์^{2/}

บทคัดย่อ

การวิเคราะห์พื้นที่ เป็นแนวทางเป็นแนวทางการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ที่จะช่วยให้เข้าใจสภาพ และเงื่อนไขของพื้นที่ อันจะนำไปสู่การกำหนดแนวทางและแผนพัฒนาการเกษตร ให้เหมาะสมกับ เงื่อนไขศักยภาพของพื้นที่ และปัญหาความต้องการของเกษตรกร การนำแนวทางของงานวิจัยและ พัฒนาระบบการทำฟาร์ม โดยเฉพาะวิเคราะห์พื้นที่ มาใช้ในงานส่งเสริมการเกษตร เกิดจากการร่วมมือ อย่างจริงจัง ระหว่างโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น กับ กรมส่งเสริมการเกษตร ในปี 2527 ในการจัดทำโครงการทดสอบการปลูกถั่วลิสงหลังนาที่จังหวัดขอนแก่น ผลจากการศึกษาได้ รูปแบบการวิเคราะห์พื้นที่เพื่อใช้ในงานส่งเสริมการเกษตร และได้นำมาขยายผลในการวิเคราะห์ระบบ ชลประทาน และจัดทำแผนลดข้าวนาปรังทั่วประเทศในปี 2528 การวิเคราะห์พื้นที่ได้มีการพัฒนา วิธีการมาเป็นลำดับ ๆ จนถึง ปี 2530 เมื่อกรมส่งเสริมการเกษตรได้รับมอบหมายให้ดำเนินการ โครงการปรับปรุงแผนและพัฒนาเกษตรกร (คปพ.) ก็ได้กำหนดให้การวิเคราะห์พื้นที่และเกษตรกร เป็นกิจกรรมหลักในการจัดทำแนวทางพัฒนาการเกษตรในระดับตำบลและระดับอำเภอด้วย

วิธีการวิเคราะห์พื้นที่ของงานวิจัยและพัฒนาระบบการทำฟาร์ม ได้มีการนำมาใช้ประโยชน์ใน งานส่งเสริมการเกษตรในหลายด้าน ได้แก่ ด้านการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตร ทั้งในลักษณะแผนก รายพืช แผนส่งเสริมเฉพาะพื้นที่ และแผนส่งเสริมโดยยึดระบบครัวเรือนและสถาบันเกษตรกร ด้าน การทดสอบ วิจัย และส่งเสริมการเกษตร ด้านการกำหนดนโยบายพัฒนาการเกษตร โดยเฉพาะ โครงการปรับปรุงระบบแผนและพัฒนาเกษตรกร (คปพ.) โครงการสนับสนุนแผนการผลิตของ เกษตรกร (ผกก.) และโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร (คปร.) และในด้านการ ปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่

ผลที่เกิดขึ้นจากการนำแนวทางของงานวิจัยและพัฒนาระบบการทำฟาร์ม มาใช้ในงานส่งเสริม การเกษตร ได้แก่ 1) ทำให้การพัฒนาเทคโนโลยี เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขในพื้นที่ และ ตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของเกษตรกรมากขึ้น 2) ทำให้ผู้ปฏิบัติงานมีความเข้าใจสภาพ และเงื่อนไขของพื้นที่ และของเกษตรกรดีขึ้น สามารถประเมินความเป็นไปได้ของเทคโนโลยีที่จะ นำมาใช้ในแต่ละพื้นที่ได้ถูกต้อง และ การจัดสรรงบประมาณแผนงานโครงการและบุคลากรทำได้ เหมาะสม 3) ทำให้เห็นความสำคัญต่อการทดสอบเทคโนโลยีในระดับพื้นที่ร่วมกับเกษตรกรมากขึ้น ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่และเกษตรกรได้ทราบเงื่อนไขของเทคโนโลยีแต่ละตัว และทราบประเด็นด้านสังคม และเศรษฐกิจของเกษตรกร 4) เจ้าหน้าที่ได้พัฒนาความรู้และขีดความสามารถในการทำงาน 5) ผล

^{1/} เกษตรจังหวัดขอนแก่น

^{2/} หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาการผลิต สำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น

จากการวิเคราะห์พื้นที่ที่สามารถนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดทำแนวทางพัฒนาตำบลและอำเภอ ซึ่งหน่วยงานทุกหน่วยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

ปัญหาและข้อจำกัดจากการทำงานในช่วงที่ผ่านมา ได้แก่ 1) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรขาดความรู้ด้านเศรษฐกิจและสังคม และขาดทักษะในการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน บางส่วนขาดความจริงจังในการปฏิบัติงาน 2) นโยบายการดำเนินงาน ขาดความต่อเนื่อง มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดทำข้อมูล ขาดการประชาสัมพันธ์ให้ผู้เกี่ยวข้องทราบและนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ และขาดนโยบายที่จะให้หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องร่วมกันดำเนินการ และ 3) ชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์พื้นที่น้อย ขาดการนำข้อมูลไปเชื่อมโยงในการจัดทำแผนของชุมชน

การใช้แนวทางของงานวิจัยและพัฒนาระบบการทำฟาร์ม ในงานส่งเสริมการเกษตรในช่วงต่อไป จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการและวิธีการทำงานในด้านต่าง ๆ คือ 1) การดำเนินงานของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร 2) การจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม 3) การทำการเกษตรยั่งยืน และ 4) การดำเนินงานขององค์กรปกครองท้องถิ่นในอนาคต

ในการดำเนินงานในช่วงต่อไป ควรมีการพัฒนาความรู้และทักษะของบุคลากร ในการวิเคราะห์พื้นที่และการจัดการข้อมูล และจัดระบบการทำงานเป็นทีม ต้องกำหนดเป็นนโยบายให้มีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ และการผลักดันข้อมูลเข้าสู่ระบบ เป็นข้อมูลพื้นฐานขององค์การบริหารส่วนตำบล และให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน และให้ได้รับรู้ผลการศึกษา

ในอนาคต ความจำเป็นในการใช้แนวทางของงานวิจัยและพัฒนาระบบการทำฟาร์มในงานส่งเสริมการเกษตรจะยิ่งมีมากขึ้น เนื่องจากการพัฒนาการเกษตรในอนาคต ต้องเน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกร และการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่น การกำหนดกรอบของแนวทางและกระบวนการในการปฏิบัติ และการเพิ่มขีดความสามารถและการปรับเปลี่ยนทัศนคติของบุคลากร เพื่อรองรับการพัฒนาแนวใหม่ เป็นสิ่งจำเป็น และต้องการนโยบายระดับสูงสนับสนุน

1. ความสำคัญของงานวิจัยระบบการทำฟาร์มต่องานส่งเสริมการเกษตร

การวางแผนพัฒนาการเกษตรในอดีต ส่วนใหญ่เป็นการวางแผนจากระดับบนลงล่าง โดยแผนงานโครงการจะเริ่มและกำหนดมาจากส่วนกลาง แล้วให้เจ้าหน้าที่ระดับสนามนำไปปฏิบัติ การกำหนดแผนงานโครงการต่าง ๆ มักจะอาศัยข้อมูลระดับมหภาคและเป้าหมายรวมของประเทศเป็นหลัก การกระจายโครงการลงสู่พื้นที่ ไม่ได้คำนึงถึงศักยภาพและเงื่อนไขของพื้นที่ และปัญหาความต้องการของเกษตรกร โครงการที่จัดลงไปในพื้นที่ เมื่อไม่เหมาะสมกับสภาพเงื่อนไขของพื้นที่และปัญหาของเกษตรกร จึงมักไม่ได้รับการยอมรับ ก่อให้เกิดความสูญเสียทั้งทรัพยากรและเวลา นอกจากนี้ การวางแผนที่ทำโดยแต่ละหน่วยงาน ยังมีลักษณะต่างคนต่างทำ เป็นเหตุให้งานของหน่วยงานต่าง ๆ ไม่ประสานและเกื้อหนุนซึ่งกันและกันเท่าที่ควร

จากเงื่อนไขและศักยภาพในการทำการเกษตร ตลอดจนปัญหาความต้องการของเกษตรกรที่แตกต่างกันในแต่ละท้องที่ การที่จะกำหนดแนวทางและแผนพัฒนาการเกษตร ให้เหมาะสมกับเงื่อนไขและศักยภาพของพื้นที่ และสอดคล้องกับปัญหาความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่นั้น ๆ จำเป็นจะต้องทำความเข้าใจในเงื่อนไขและศักยภาพ รวมทั้งปัญหาความต้องการของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่เป็นพื้นฐาน ความเข้าใจดังกล่าว สามารถทำได้โดยการวิเคราะห์พื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้มีความเข้าใจ และสามารถทำแผนงานโครงการในการพัฒนาการเกษตรได้เหมาะสมยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน เริ่มต้นจากแนวความคิดพื้นฐานของงานวิจัยระบบการทำฟาร์ม วิธีการนี้เป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูล และทำความเข้าใจกับปัญหา เงื่อนไข และศักยภาพของพื้นที่และชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างปัจจัยด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ดังนั้นการดำเนินการในรูปแบบของงานวิจัยระบบการทำฟาร์ม ที่มีการวิเคราะห์พื้นที่และทดสอบเทคโนโลยีอย่างเป็นระบบ จะช่วยในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหา เงื่อนไข และศักยภาพของพื้นที่ ทำให้ผู้เกี่ยวข้องได้เข้าใจสภาพพื้นที่ชัดเจน สามารถนำไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบาย แผนงานโครงการ และกิจกรรม ที่เหมาะสมในงานส่งเสริมการเกษตร ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

2. งานวิจัยระบบการทำฟาร์มกับงานส่งเสริมการเกษตรในช่วงที่ผ่านมา

2.1 ความเป็นมา: ความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยขอนแก่นกับกรมส่งเสริมการเกษตร

การนำแนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์มมาใช้ในงานส่งเสริมการเกษตร เริ่มต้นมาจากการที่โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม ของมหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้ทำการศึกษาระบบการปลูกถั่วลิสงหลังนาที่อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ และนำมาทดสอบที่จังหวัดขอนแก่น พบว่าได้ผลดีในพื้นที่ที่มีสภาพความชื้นในดินในฤดูแล้งสูง ในปี 2527 จึงได้จัดทำโครงการร่วมมือระหว่างกรมส่งเสริมการเกษตร โดยสำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น และคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม ในการทดสอบถั่วลิสงหลังนาในท้องที่ต่าง ๆ ในจังหวัดขอนแก่นเพื่อขยายผล ในการดำเนินงาน ได้ใช้การวิเคราะห์พื้นที่ซึ่งรวมถึงการประเมินสภาวะชนบทแบบเร่งด่วนในการทำความเข้าใจกับสภาพและเงื่อนไขของแต่ละพื้นที่ มีการกำหนดขั้นตอนการดำเนินงาน และการติดตามประเมินผลอย่างชัดเจน โดยยึดแนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์มเป็นหลัก ผลจากการทดสอบถั่วลิสงหลังนาในจังหวัดขอนแก่น ฝ่ายส่งเสริมได้นำมาเป็นรูปแบบในการวิเคราะห์ระบบชลประทานโครงการหนองหวาย โดยใช้การวิเคราะห์พื้นที่จำแนกและกำหนดเขตการปลูกพืชในโครงการฯ คือ พื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง พืชไร่ และพืชผัก หลังจากนั้นก็นำรูปแบบไปขยายผลใช้ในโครงการชลประทานน้ำอูนอีกครั้งหนึ่ง

การวิเคราะห์พื้นที่เพื่อจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร ซึ่งดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ที่มีรูปแบบการปฏิบัติที่ชัดเจน คือ การวิเคราะห์พื้นที่เพื่อจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรของอำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น โดยมีนายสันติ อุทัยพันธุ์ เกษตรอำเภอในขณะนั้น เป็นผู้ดำเนินการงานนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณเกี่ยวกับวัสดุในการศึกษา จากโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนา ซึ่งนับเป็นงานวิเคราะห์พื้นที่ชิ้นแรกของเจ้าหน้าที่ระดับสนามของกรมส่งเสริมการเกษตร

การวิเคราะห์พื้นที่ได้มีการพัฒนารูปแบบชัดเจนมากขึ้น ในปี 2528 ได้เกิดสภาวะราคาข้าวตกต่ำ กรมส่งเสริมการเกษตรได้รับมอบหมายให้ศึกษาหาวิธีการลดพื้นที่ทำนาทั่วประเทศ โดยได้รับความร่วมมือจากหลายหน่วยงาน เช่น กรมชลประทาน กรมวิชาการเกษตร มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยขอนแก่น งานนี้ได้แนวความคิดในการวิเคราะห์พื้นที่มาใช้ในการแก้ปัญหาโดยการกำหนดแผนการลดพื้นที่นาปรังทั่วประเทศ และได้ใช้ในการจัดทำโครงการปรับปรุงระบบการผลิตในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาในเวลาต่อมา ในปี 2529 คณะทำงานวิเคราะห์จัดทำลู่ทางส่งเสริมการเกษตรภาคอีสาน ซึ่งประกอบด้วยคณะทำงานจากมหาวิทยาลัยขอนแก่น กรมวิชาการ สำนักงานเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และกรมส่งเสริมการเกษตร ได้ทำการวิเคราะห์พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 17 จังหวัด จัดทำลู่ทางส่งเสริมการเกษตรอีสานเป็นรายจังหวัด ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลด้านกายภาพและชีวภาพซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพและข้อจำกัดในการพัฒนาการเกษตรของแต่ละจังหวัด

ในปี 2530 กรมส่งเสริมการเกษตรได้จัดทำโครงการปรับปรุงระบบแผนและพัฒนาเกษตรกร (คปพ.) เสนอคณะรัฐมนตรี และได้รับอนุมัติ เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2530 โครงการนี้เริ่มดำเนินการในเดือนสิงหาคม 2530 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ปรับปรุงแนวทางส่งเสริมการเกษตรให้สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร และพัฒนาให้เกษตรกรช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อแก้ปัญหาในรูปกลุ่ม

แนวทางในการดำเนินงานโครงการ คปพ. กำหนดให้มีการวิเคราะห์พื้นที่ เพื่อให้เจ้าหน้าที่ได้รู้จักพื้นที่และสามารถนำข้อมูลมาใช้ในการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ และให้เกษตรกรได้มีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาปัญหาและศักยภาพของพื้นที่ ผลจากการดำเนินงานดังกล่าว ได้จัดทำแนวทางพัฒนาการเกษตรระดับตำบลทุกตำบล และแนวทางพัฒนาการเกษตรระดับอำเภอทุกอำเภอ ซึ่งผลจากการจัดทำแนวทางพัฒนาการเกษตรระดับต่าง ๆ สามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้เช่น ใช้เป็นแนวทางพัฒนาการเกษตรหลังพายุภัย ใช้ในการกำหนดพื้นที่เป้าหมายโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร เป็นต้น ในช่วงการดำเนินงานตามโครงการ คปพ. หลายจังหวัดได้พัฒนาวิธีการวิเคราะห์ที่เหมาะสมกับสภาพการทำงาน เช่น ที่อำเภอปทุมราชวงศา จังหวัดนครราชสีมา ได้จัดทำข้อมูลเพิ่มเติมในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร อำเภอพระยืนจังหวัดขอนแก่นได้ทำการวิเคราะห์พื้นที่และจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรแบบตั้งคำถาม-คำตอบ เป็นต้น ในการดำเนินงานดังกล่าวได้รับความร่วมมือให้คำปรึกษาจากมหาวิทยาลัยขอนแก่นมาโดยตลอด โดยเฉพาะในการดำเนินงานที่อำเภอปทุมราชวงศาและอำเภอพระยืน

จากความร่วมมือของโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น กับกรมส่งเสริมการเกษตร อันเป็นจุดเริ่มต้น และในโครงการต่อ ๆ มา ได้ส่งผลทำให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมีความรู้และประสบการณ์ในการค้นหาความจริง ทั้งศักยภาพ ปัญหา และแนวทางพัฒนาการเกษตรในท้องที่ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา สามารถนำมาใช้ในการวางแผนพัฒนาการเกษตรและชุมชนของเกษตรกรได้อย่างถูกต้อง ซึ่งประโยชน์ดังกล่าวเกิดขึ้นตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน

2.2 การใช้แนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์มในงานส่งเสริมการเกษตร

แนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์พื้นที่ ได้มีการนำมาใช้ในการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรในหลายด้าน คือ

2.2.1 ด้านการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตร

การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน ช่วยให้การวางแผนส่งเสริมการเกษตร มีความเหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของพื้นที่ และตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร โดยทั่วไปการวางแผนส่งเสริมการเกษตร มี 3 แนวทาง คือ

1) การวางแผนส่งเสริมรายพืช (Commodity approach)

เป็นการวางแผนส่งเสริมพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ โดยมีเป้าหมายสินค้าเกษตรเพื่อส่งออก และสินค้าเกษตรที่ทดแทนการนำเข้า มักจะทำการส่งเสริมในบริเวณพื้นที่ขนาดใหญ่ เพื่อให้ได้ผลรวมของผลผลิตจำนวนมากในการส่งออกและใช้ประโยชน์ภายในประเทศ จึงจำเป็นต้องมีการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อให้ทราบเงื่อนไขและศักยภาพของพื้นที่และชุมชนที่จะทำการผลิตในลักษณะพื้นที่ผืนใหญ่ นอกจากนี้ยังช่วยในการสนับสนุนการกำหนดเขตเกษตรกรรมในการวางแผน และกำหนดชนิดพืชที่จะปลูก ตามความเหมาะสมของพื้นที่และความต้องการของตลาดในการปฏิบัติจริง

2) การวางแผนส่งเสริมพื้นที่เฉพาะ (Area approach)

เป็นการวางแผนส่งเสริมการปลูกพืชในบริเวณพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง โดยมีขอบเขตของพื้นที่ชัดเจน ซึ่งถูกกำหนดโดยหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยใช้เส้นทางคมนาคม ลุ่มน้ำ เขตป่าไม้ เขตการปกครอง หรือกลุ่มคนที่อยู่อาศัยมาแต่ดั้งเดิม แต่ส่วนใหญ่ในพื้นที่เหล่านั้น ภาครัฐมักจะมีการจัดการการลงทุนปัจจัยโครงสร้างพื้นฐานไว้บ้างแล้ว เช่น การคมนาคม ระบบส่งน้ำ การกำหนดพื้นที่เพาะปลูก พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เหล่านี้ได้แก่ พื้นที่เขตชลประทาน พื้นที่เขตจัดรูปที่ดิน พื้นที่เขตปฏิรูปที่ดิน พื้นที่นิคม สหกรณ์ พื้นที่เขตความมั่นคง เขตพื้นที่พิเศษอื่น ๆ เป็นต้น การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชนเหล่านี้สามารถช่วยในการวางแผนการดำเนินงานได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

3) การวางแผนส่งเสริมโดยยึดระบบครัวเรือนเกษตรกรและสถาบันเกษตรกร (Farm family approach)

เป็นการวางแผนส่งเสริมโดยพิจารณาถึงกลุ่มคนเป็นเป้าหมายหลัก เช่นกลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มยุวเกษตรกร กลุ่มผู้ผลิตพืชแต่ละชนิด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ขอบเขตของกลุ่มคนเหล่านี้จะยึดอาชีพหลักและอาชีพรอง ซึ่งมักจะสอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่และทรัพยากรในท้องถิ่น ในบางครั้งการวางแผนส่งเสริมการเกษตรเพื่อหากกลุ่มคนเป้าหมายเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

2.2.2 ด้านการทดสอบ วิจัย และส่งเสริมการเกษตร

การวิจัยและส่งเสริมการเกษตร มีจุดประสงค์เพื่อค้นหาปัญหาและแก้ไขปัญหของเกษตรกรให้ลุล่วงไปด้วยดี โดยพยายามศึกษาค้นคว้าวิจัยและส่งเสริมเทคโนโลยีที่เหมาะสมสู่เกษตรกร เพื่อให้เกษตรกรสามารถนำไปปฏิบัติจริงได้ในไร่นาของตนเอง การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชนจะช่วยให้เชื่อมโยงข้อมูลทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ในเชิงระบบ ให้เข้าใจสภาพ เงื่อนไข และ

ศักยภาพของพื้นที่ ตลอดจนเข้าใจปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของเกษตรกร ซึ่งจะสนับสนุนขั้นตอนต่างๆ ของงานวิจัยและส่งเสริม คือ 1) ช่วยในการพิจารณาคัดเลือกพื้นที่เป้าหมายให้เหมาะสม 2) ช่วยให้สามารถเลือกใช้เทคโนโลยี ได้เหมาะสมกับสภาพ เงื่อนไข และศักยภาพของฟาร์มเกษตรกรอย่างแท้จริง 3) ช่วยให้การทดสอบเทคโนโลยี มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพและเงื่อนไขของพื้นที่ และตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร และ 4) ช่วยให้การวางแผนพัฒนาการเกษตร ตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร และสอดคล้องกับสภาพและเงื่อนไขของพื้นที่

2.2.3 ด้านการกำหนดนโยบายพัฒนาการเกษตร

โครงการพัฒนาการเกษตรต่างๆ ของภาครัฐ มักจะมุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตเป็นหลัก กล่าวคือ จะทำการผลิตอะไร จำนวนเท่าไร ทำการผลิตที่ไหน เพื่อให้ได้มวลรวมของผลิตผลมากที่สุด เพื่อการส่งออกและใช้ภายในประเทศ จึงทำให้เกษตรกรรายย่อยที่ทำการผลิตในเขตพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศ ผลิตสินค้าเกษตรแล้วได้ผลตอบแทนไม่คุ้มค่า ทำให้มีรายได้ต่ำ การพัฒนาและส่งเสริมการเกษตรในทิศทางดังกล่าว ทำให้ช่องว่างของรายได้ระหว่างเกษตรกรรายย่อยกับเกษตรกรทั่วไปห่างมากขึ้นทุกที เนื่องจากเกษตรกรรายย่อยมีทรัพยากรการผลิตจำกัด ได้รับการบริการจากภาครัฐไม่ทั่วถึง รวมทั้งขาดการรวมตัวและขาดอำนาจการต่อรองทั้งในด้านการผลิตและการตลาด ดังนั้น นโยบายการพัฒนาการเกษตร จึงควรต้องพิจารณาการพัฒนาตัวเกษตรกรควบคู่กันไปกับการพัฒนาการเกษตร แนวคิดดังกล่าว สอดคล้องกันกับวิธีการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน ซึ่งกรมส่งเสริมการเกษตรได้นำมาประยุกต์ใช้ในการกำหนดนโยบายการส่งเสริมการเกษตรมากมาย ดังตัวอย่างดังต่อไปนี้

1) โครงการปรับปรุงระบบแผนและพัฒนาเกษตรกร (คปพ.) ปี 2530-2534

โครงการ คปพ. เป็นโครงการที่ใช้หลักการทำงานร่วมกับเกษตรกร โดยให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา และวางแผนการผลิต ตลอดจนกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มที่มีปัญหาหรือความต้องการที่เหมือนกัน จากหลักการดังกล่าว วิธีการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งที่ถูกกำหนดให้เป็นแนวทางการดำเนินงานตามโครงการฯ เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลและสถานการณ์ทั้งด้านเงื่อนไขและศักยภาพของพื้นที่และชุมชนในแต่ละหมู่บ้าน ตลอดจนปัญหาและแนวทางแก้ไข นอกจากนี้ การวิเคราะห์พื้นที่ยังช่วยจำแนกกลุ่มเกษตรกรตามสภาพเศรษฐกิจและสังคม (เกษตรกรฐานะดี ปานกลาง ยากจน) เพื่อเป็นเป้าหมายในการดำเนินงานตามโครงการต่อไป

2) โครงการสนับสนุนแผนการผลิตของเกษตรกร (ผกก.) ปี 2535-2539

โครงการ ผกก. เป็นอีกโครงการหนึ่งที่ใช้ผลลัพธ์จากการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน และเป็นโครงการที่พัฒนาจากโครงการ คปพ. โดยใช้แนวทางการพัฒนาการเกษตรระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด มาจัดทำทางเลือกการผลิตการเกษตร ให้เกษตรกรมีทางเลือกในการผลิตมากขึ้น นอกจากนี้ ยังเน้นให้เกษตรกรมีความคิดริเริ่ม มีส่วนร่วมและตัดสินใจวางแผนโดยเกษตรกรเพื่อเกษตรกร

3) โครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร (คปร.) ปี 2537-2541

โครงการ คปร. เป็นโครงการที่กำหนดพื้นที่เป้าหมายให้มีการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมการผลิต ตามแนวทางการพัฒนาการเกษตรระดับหมู่บ้าน โดยพิจารณากิจกรรม ทั้งการเปลี่ยนแปลง

การทดแทน และการปรับปรุงกิจกรรมการเกษตรเดิม ให้ได้ผลทดแทนที่ดีกว่า นอกจากนี้ การดำเนินงานยังให้มีทางเลือกการผลิตการเกษตร โดยจัดทำทางเลือกการผลิตการเกษตรจากโครงการคปพ. และการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน การมีส่วนร่วมและตัดสินใจวางแผนการผลิตโดยเกษตรกรเอง ตลอดจนภาคีรัฐสนับสนุนทางด้านวิชาการ ปัจจัยการผลิต สินเชื่อ และการตลาด

2.2.4 ด้านการปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่

โดยทั่วไปแล้ว ค่อนข้างยากที่แผนงานส่งเสริมการเกษตรจะเกิดจากข้อเสนอจากข้างล่างไปสู่ข้างบน โครงการส่วนใหญ่จะถูกกำหนดมาจากส่วนกลาง การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน สามารถใช้ในการประสานแผนจากข้างบนให้ลงไปในพื้นที่ที่เหมาะสม และตรงกับความต้องการของเกษตรกรมากที่สุด และสามารถใช้เป็นแนวทางสนับสนุนการจัดทำแผนงานโครงการประจำปี ให้ตรงกับสภาพของพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม

2.3 ผลของการนำแนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์มมาใช้ในงานส่งเสริมการเกษตร

จากประสบการณ์ในการนำแนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์ม มาใช้ในงานส่งเสริมการเกษตร สามารถแจกแจงผลกระทบจากการทำงานได้ 6 ประเด็น คือ

2.3.1 ด้านการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม

1) การพัฒนาและสร้างเทคโนโลยีที่เหมาะสม ได้จากการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ มากำหนดเป็นหัวข้อในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยี ให้มีความเหมาะสมกับแต่ละท้องที่

2) มีการทดสอบเทคโนโลยีหลังจากได้มีการศึกษาวิจัยมาแล้ว ให้มีความมั่นใจในเงื่อนไขของเทคโนโลยีแต่ละอย่าง ก่อนนำไปส่งเสริมแก่เกษตรกร

3) การถ่ายทอดเทคโนโลยีตามแนวความคิดของงานวิจัยระบบการทำฟาร์ม ทำให้การถ่ายทอดเป็นไปอย่างเหมาะสมต่อสภาพพื้นที่ และเป็นไปอย่างรวดเร็วและตรงตามเป้าหมาย

2.3.2 การวิเคราะห์พื้นที่ ทำให้เกิดความเข้าใจสภาพพื้นที่ได้อย่างเป็นระบบ ทำให้ผู้ปฏิบัติงานเข้าใจสภาพของเกษตรกรและระบบได้ดีขึ้น สามารถประเมินความเป็นไปได้ของเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ในพื้นที่ได้ ทำให้สามารถจัดสรรงบประมาณแผนงาน/โครงการและบุคลากรได้เหมาะสม

2.3.3 ทำให้เห็นความสำคัญของการจัดทำแปลงทดสอบในระดับพื้นที่ร่วมกับเกษตรกร (On-Farm Trial) ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้ปฏิบัติงาน ได้ทราบเงื่อนไขประกอบการใช้เทคโนโลยีได้มากขึ้น ทั้งเงื่อนไขด้านกายภาพของพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการใช้เทคโนโลยีแต่ละตัว และประเด็นด้านสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกร การที่เกษตรกรมีส่วนร่วมในการดำเนินการ ทำให้เกษตรกรได้ทราบปัญหาของตนเองและแนวทางในการแก้ปัญหาของตนเองด้วย

2.3.4 ผลกระทบต่อการพัฒนาความรู้ของเจ้าหน้าที่ ทำให้เพิ่มความรู้และขีดความสามารถของเจ้าหน้าที่ ในด้านความรู้ความเข้าใจในวิธีการวิเคราะห์พื้นที่ และความเข้าใจในเงื่อนไขศักยภาพของพื้นที่ สามารถนำผลไปใช้ในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร ได้อย่างถูกต้องตรงตามความต้องการและปัญหาของเกษตรกร

2.3.5 ผลจากการวิเคราะห์พื้นที่ นำมาจัดทำเป็นแนวทางพัฒนาการเกษตรของตำบลและอำเภอ ข้อมูลดังกล่าวสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาการเกษตรของส่วนงานที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนของการราชการ ภาคเอกชน และภาคเกษตรกร

2.3.6 ผลจากการวิเคราะห์พื้นที่ สามารถนำข้อมูลมาจัดทำแผนงานโครงการได้อย่างถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรต้องจัดทำจากล่างขึ้นบน ข้อมูลที่ได้จากแนวทางพัฒนาตำบล/อำเภอ จึงเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ใช้ในการจัดทำแผนดังกล่าว

2.4 ปัญหาข้อจำกัดที่พบจากการทำงานในช่วงที่ผ่านมา

2.4.1 ปัญหาด้านบุคลากร

1) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรส่วนใหญ่มีพื้นความรู้เฉพาะด้านการเกษตร ความรู้ด้านเศรษฐกิจและสังคมมีน้อย เมื่อมาทำการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชนซึ่งต้องใช้ความรู้แบบสหวิทยาการ ทำให้มีข้อจำกัดในการจัดบุคลากรให้เหมาะสมกับงาน

2) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรบางส่วน ยังขาดทักษะในการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชนสาเหตุจากพื้นฐานการศึกษาและประสบการณ์ไม่เหมือนกัน และงบประมาณที่ใช้ในการพัฒนาบุคลากรในด้านนี้มีจำนวนจำกัด

3) เจ้าหน้าที่บางส่วน ขาดความตั้งใจและความจริงจังในการปฏิบัติงานให้บรรลุผล บางคนทำให้เสร็จ ไม่ได้คำนึงถึงความถูกต้องและความสมบูรณ์ของข้อมูล

2.4.2 ปัญหาด้านนโยบาย

1) ขาดความต่อเนื่องในการดำเนินงาน มีการปรับเปลี่ยนระบบในการจัดทำข้อมูลบางส่วน ทำให้ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์พื้นที่ ไม่ได้ปรับปรุงอย่างต่อเนื่องให้สมบูรณ์และทันสมัย

2) การใช้ประโยชน์ของข้อมูล มาประกอบในการวางแผนและปฏิบัติงานในพื้นที่มีน้อย กิจกรรมหรือโครงการใหม่ ๆ บางอย่าง ไม่นำข้อมูลเดิมที่มีอยู่มาประกอบในการวางแผนการทำงาน แต่กำหนดให้มีการจัดหาข้อมูลขึ้นใหม่ซ้ำซ้อนเรื่องเดิม

3) ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน ไม่ได้นำไปชี้แจงประชาสัมพันธ์ให้ผู้เกี่ยวข้องทราบ และนำไปใช้ประโยชน์

4) การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน จัดทำโดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรหน่วยงานเดียว ขาดการมีส่วนร่วมในเบื้องต้นกับหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่ได้ไม่ครอบคลุมและตรงตามความต้องการของทุกสาขาอาชีพ คิดว่าเป็นการจัดทำข้อมูลเพื่องานส่งเสริมการเกษตรเพียงด้านเดียว จึงไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์

2.4.3 ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

1) ชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์พื้นที่น้อย เนื่องจากบางคนในชุมชนมองว่าเป็นงานของทางราชการ ชุมชนไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง หรือในบางกรณีเจ้าหน้าที่ไม่ได้เข้าไปชี้แจงและชักชวนมาร่วมในการศึกษาข้อมูล

2) ขาดการประสานงานในระบบการนำข้อมูล ไปเชื่อมโยงในการจัดทำแผนงานและงบประมาณของชุมชน

3. งานวิจัยระบบการทำฟาร์มกับงานส่งเสริมการเกษตรในช่วงต่อไป

3.1 การดำเนินงานของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

จากนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่เน้นการบริหารงานในรูปแบบของการบูรณาการโครงการ เพื่อให้เกิดความร่วมมือทั้งระหว่างหน่วยงานของรัฐ องค์กรท้องถิ่น และเกษตรกร ในการพัฒนาการเกษตร โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้เกิดการประหยัด ลดความซ้ำซ้อน และใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งให้เกิดกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับรู้ โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์วางแผนและกำหนดกิจกรรมด้วยตนเอง เพื่อเป็นการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จึงได้มอบหมายให้กรมส่งเสริมการเกษตร ดำเนินการจัดตั้งศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเข้ามาร่วมวางแผน การกำหนดกิจกรรม และการจัดกิจกรรมของแต่ละส่วนราชการ ลงสู่พื้นที่เป้าหมายเดียวกัน ภายใต้การมีส่วนร่วมของเกษตรกรที่เข้ามาร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในการพัฒนา และกำหนดแผนพัฒนาและเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งจะตอบสนองความต้องการของชุมชน เกิดการพัฒนาอาชีพที่ยั่งยืน

ภารกิจที่ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีจะต้องปฏิบัติตามนโยบายดังกล่าว มี 2 ประการด้วยกันคือ

1) ภารกิจด้านการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนในตำบล โดยความร่วมมือของราชการ เอกชน และเกษตรกร

2) ภารกิจในการถ่ายทอดความรู้และขยายผลเทคโนโลยี

การปฏิบัติภารกิจในด้านการวางแผน จำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบในการพิจารณาตัดสินใจ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ได้แก่ ข้อมูลด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ และข้อมูลด้านสังคม การที่จะได้ข้อมูลดังกล่าวมาก็คือ การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในสภาพ ศักยภาพ เงื่อนไข และปัญหาความต้องการของเกษตรกร

ส่วนภารกิจในด้านการถ่ายทอดความรู้และขยายผลเทคโนโลยี นอกจากการนำข้อมูลศักยภาพของพื้นที่และปัญหาความต้องการของเกษตรกร มาประกอบในการดำเนินกิจกรรมแล้ว ก่อนที่จะมีการนำเทคโนโลยีไปถ่ายทอดสู่เกษตรกร ที่ศูนย์จะต้องดำเนินการก็คือ การหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ให้สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ โดยการทดสอบเทคโนโลยีในไร่นาของเกษตรกร และการศึกษาเทคโนโลยีที่เหมาะสมต่อการพัฒนาเกษตรกร โดยเน้นศึกษาเทคโนโลยีที่มีในท้องถิ่นและเขตอื่น

วิธีการที่จะได้ข้อมูลดังกล่าว ก็จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน และการทดสอบและวิจัย ซึ่งในขณะนี้การดำเนินการดังกล่าว อาจจะมีวิธีการหรือมีเทคนิคที่ใช้กันหลายวิธี แต่ทุกอย่างก็อยู่บนพื้นฐานการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน ที่ทางกรมส่งเสริมการเกษตรได้เคยทำงานร่วมกับโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น มาแล้ว เพียงแต่ได้เพิ่มเติมบางสิ่งบางอย่างขึ้นอีกเพื่อให้สมบูรณ์ขึ้น

3.2 การจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ในอดีตนับจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 เป็นต้นมา การมีส่วนร่วมของชุมชนได้ถูกกำหนดเป็นกลยุทธ์ในการพัฒนาชนบท แม้ว่าจะได้เริ่มดำเนินการมาบ้างแล้ว แต่เป็นการดำเนินการในลักษณะโครงการนำร่อง เมื่อสิ้นสุดโครงการก็สิ้นสุดการทำงานแบบมีส่วนร่วม ไม่มีการทำอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะขั้นตอนในการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญต่อการสร้างกระบวนการคิดและการตัดสินใจบนพื้นฐานความเป็นจริง ทำให้แผนพัฒนาต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้น ไม่สอดคล้องกับศักยภาพและปัญหาความต้องการของชุมชน ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือ การดำเนินงานตามแผนงานและโครงการ ไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ เสียงบประมาณและเวลา อีกทั้งชุมชนไม่ได้รับประโยชน์ และทรัพยากรถูกทำลาย

ดังนั้น การจัดทำแผนชุมชนที่ถูกต้อง จะต้องเป็นแผนที่สะท้อนความต้องการของเกษตรกรอย่างแท้จริง การนำแนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์มมาใช้ โดยเฉพาะการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน โดยให้เกษตรกรมีส่วนร่วม จะช่วยทำให้เกิดผลประโยชน์ในการจัดทำแผน ดังนี้

- 1) เกษตรกรและหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ได้มีโอกาสเข้ามาร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมจัดทำแผน และกำหนดแนวทางพัฒนาการเกษตร โดยมีข้อมูลประกอบการตัดสินใจที่ถูกต้องและเหมาะสมกับศักยภาพพื้นที่ และตรงตามความต้องการของเกษตรกร
- 2) จัดทำแผนงาน/โครงการ ได้สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ และตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง ทั้งด้านพัฒนาการเกษตร แผนถ่ายทอดความรู้ และแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ
- 3) พัฒนาความรู้ ความสามารถ และทักษะ ในการผลิตและการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน
- 4) สร้างจิตสำนึกและความสามารถในการจัดการเรื่องของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
- 5) มีข้อมูลในการประกอบการตัดสินใจคัดเลือกกิจกรรมในด้านการพัฒนาชุมชน

3.3 การทำการเกษตรยั่งยืน

ในการผลิตทางการเกษตร เกษตรกรส่วนใหญ่ทำการเกษตรกระแสหลัก โดยมีเป้าหมายในการผลิตเพื่อให้มีรายได้เงินสดเข้าครัวเรือนให้มากที่สุด โดยเน้นการผลิตพืชเดี่ยวตามกระแสความต้องการของตลาดโลก ซึ่งต้องใช้เงินทุนสูง เกษตรกรต้องอาศัยปัจจัยการผลิต และต้องกู้เงินจากพ่อค้ามาลงทุน ผลผลิตที่เกษตรกรได้รับ เสี่ยงต่อความแปรปรวนของอากาศและความผันผวนของราคา การปลูกพืชตามกระแสตลาด แม้ว่าจะสร้างรายได้ให้แต่ละประเทศ แต่ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์อย่างมากได้แก่พ่อค้าและนายทุนเงินกู้ เกษตรกรกลับอยู่ในฐานะยากจน การเลือกชนิดพืชตามกระแสความต้องการของตลาดโลก นอกจากจะขึ้นอยู่กับความถนัด ความชอบ และราคาที่จูงใจแล้ว ยังขึ้นกับสภาพทางกายภาพของพื้นที่ได้แก่ สภาพพื้นที่ สภาพดิน แหล่งน้ำ และอื่น ๆ การปลูกพืชตามกระแสหลักมีความเสี่ยงสูง เกิดความไม่เป็นธรรมในการซื้อขาย เกษตรกรจำนวนมากที่ทำการเกษตรกระแสหลักไม่ประสบผลสำเร็จ จึงได้หันมาทำการเกษตรแบบยั่งยืน และมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

การทำการเกษตรยั่งยืนของเกษตรกร เป้าหมายในการผลิตจะเปลี่ยนไปมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับปัญหาที่เคยประสบ และวัตถุประสงค์หรือความต้องการของครอบครัว ก่อนการตัดสินใจทำเกษตร

ยั่งยืน เกษตรกรจะตั้งคำถามว่า ในสภาพพื้นที่ของตนสามารถทำการเกษตรยั่งยืนได้ไหม ถ้าทำควรทำในรูปแบบไหนก่อน วิธีทำควรจะเริ่มต้นอย่างไร ขั้นตอนไหนต้องทำก่อน ซึ่งเกษตรกรบางรายที่มีความสนใจจะมี ข้อมูลและแหล่งข้อมูลอยู่แล้ว แต่บางรายไม่มีข้อมูลในการประกอบการตัดสินใจ ดังนั้น เพื่อให้มีข้อมูลประกอบการตัดสินใจของเกษตรกร การศึกษาระบบการทำฟาร์ม โดยการวิเคราะห์พื้นที่และการศึกษาทดสอบรูปแบบการทำเกษตรยั่งยืน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนในการประกอบการตัดสินใจว่าจะเลือกทำการเกษตรยั่งยืนหรือไม่

3.4 การดำเนินงานขององค์กรปกครองท้องถิ่นในอนาคต

ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้ให้ความสำคัญในการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น โดยได้กำหนดไว้ในหมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ มาตรา 78 กำหนดให้รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง และตัดสินใจในกิจการของท้องถิ่นได้เอง พัฒนาเศรษฐกิจ ระบบสาธารณสุขและสาธารณสุขการ ตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานสารสนเทศ ให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกันทั่วประเทศ และเพื่อให้เป็นไปตามมาตรา 284 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 จึงได้ตราพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 โดยได้กำหนดกรอบแนวคิดการกระจายอำนาจ ให้แก่องค์กรปกครองท้องถิ่น 3 ด้านคือ

1) ด้านความอิสระในการกำหนดนโยบายและการบริหารจัดการ

ให้องค์กรปกครองท้องถิ่น มีอิสระในการกำหนดนโยบายการปกครอง การบริหารจัดการ การบริหารบุคคล และการเงินการคลัง

2) ด้านการบริหารราชการแผ่นดินและด้านการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น

ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพึ่งตนเอง และตัดสินใจในกิจการของตนเองให้มากขึ้น โดยการปรับบทบาทของราชการบริหารส่วนกลางและส่วนภูมิภาค และเพิ่มบทบาทของท้องถิ่นเข้าดำเนินการแทน องค์กรบริหารส่วนกลางและภูมิภาค จะมีภารกิจในความรับผิดชอบด้านกำกับดูแลนโยบายด้านกฎหมายที่จำเป็น และให้การสนับสนุนส่งเสริมด้านเทคนิควิชาการและตรวจสอบติดตาม

3) ด้านประสิทธิภาพการบริหารท้องถิ่น

กระจายอำนาจให้องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนได้รับการบริหารสาธารณะที่ดีกว่าเดิม มีคุณภาพมาตรฐาน และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจดำเนินงานและตรวจสอบ

แผนการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นตามพระราชบัญญัติดังกล่าว ได้กำหนดวิสัยทัศน์ในการกระจายอำนาจไว้เป็น 2 ช่วง คือ ในช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2544-2547) เป็นช่วงการถ่ายโอนปรับปรุงระบบการบริหารภายใน ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการบริหารราชการส่วนภูมิภาค รวมทั้งพัฒนายุทธศาสตร์เพื่อสร้างความพร้อมในการถ่ายโอน ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2548-2553) เป็นช่วงที่มีภารกิจในการปรับกลไกความสัมพันธ์ ระหว่างองค์กรปกครองท้องถิ่นกับองค์กรส่วนภูมิภาค ให้กลมกลืน ซึ่งในช่วงนี้ ประชาชนจะมีส่วนร่วมในการบริหารงานของท้องถิ่นโดยการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถพัฒนาขีดความสามารถในการดำเนินงาน

ภารกิจที่สำคัญขององค์กรท้องถิ่นที่จะต้องดำเนินการ หลังจากมีการถ่ายโอนภารกิจจากส่วนกลาง คือภารกิจด้านการวางแผน ซึ่งแผนที่จะต้องดำเนินการประกอบด้วย แผนพัฒนาต่าง

ๆ ได้แก่ แผนพัฒนาท้องถิ่น แผนพัฒนาอาชีพ แผนส่งเสริมการลงทุน แผนพัฒนาอุตสาหกรรม แผนพัฒนาเทคโนโลยี แผนพัฒนาทรัพยากรและอนุรักษ์ธรรมชาติ เป็นต้น

การจัดทำแผนพัฒนาดังกล่าว ข้อมูลประกอบการตัดสินใจในการวางแผนเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นที่จะต้องนำมาใช้ เพื่อให้แผนที่กำหนดตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นอย่างถูกต้อง และกำหนดการใช้งบประมาณอย่างเหมาะสม การมีส่วนร่วมของชุมชน และความร่วมมือระหว่างภาคราชการและประชาชน ก็มีความสำคัญอีกเช่นกัน การศึกษาวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน เป็นวิธีการหนึ่งที่จะให้ข้อมูลที่สามารถนำมาจัดทำแผนที่ที่ดีได้

3.5 ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานในช่วงต่อไป

3.5.1 ด้านบุคลากร

- 1) ควรมีการพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้และทักษะในการวิเคราะห์พื้นที่ และการจัดการข้อมูล อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- 2) จัดระบบการทำงานเป็นทีม โดยให้ผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีความชำนาญแต่ละด้าน เข้ามาช่วยในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

3.5.2 ด้านนโยบาย

- 1) ควรมีการพัฒนาข้อมูลอย่างต่อเนื่องให้เป็นปัจจุบัน สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้
- 2) การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน ต้องให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วม เพื่อจะได้ข้อมูลสมบูรณ์ และเป็นข้อมูลพื้นฐานเดียวในการปฏิบัติงานในแต่ละพื้นที่
- 3) ควรกำหนดให้ข้อมูลที่ได้จัดทำแล้ว เป็นข้อมูลพื้นฐานที่ใช้ในการวางแผนโครงการ และเชื่อมโยงเข้าสู่ระบบ เป็นข้อมูลพื้นฐานขององค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการจัดทำแผนพัฒนา

3.5.3 ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

- 1) ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน เพื่อให้ทราบปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของแต่ละชุมชน
- 2) นำผลการศึกษาวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน นำเสนอให้คนในชุมชนทราบ

4. สรุป

การนำแนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์มมาใช้ในงานส่งเสริมการเกษตรที่ผ่านมา ได้ให้ประโยชน์อย่างมากต่อการเพิ่มประสิทธิภาพของการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร ในอนาคต แนวทางของงานวิจัยระบบการทำฟาร์ม ยังมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่องานส่งเสริมการเกษตรไม่ได้ยิ่งหย่อนไปกว่าเดิม และยิ่งจะมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นสำหรับการพัฒนาการเกษตรในอนาคต ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกร และการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่น แต่การที่จะนำแนวทางนี้ไปใช้ให้ได้ผลและมีประสิทธิภาพ จะต้องกลับไปทบทวนการดำเนินงานที่ผ่านมา ว่ามีปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัดอย่างไรบ้าง และจะมีลู่ทางในการแก้ปัญหาเหล่านั้นอย่างไร ในการดำเนินงานจะต้องมีความชัดเจนทั้งในแนวทางและกระบวนการในการปฏิบัติ และจะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง การกำหนดกรอบของแนวทางและ

กระบวนการในการปฏิบัติ เพื่อให้การดำเนินงานพัฒนาการเกษตรเป็นไปอย่างบูรณาการ รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และการเพิ่มขีดความสามารถและการปรับเปลี่ยนทัศนคติของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรรวมทั้งเจ้าหน้าที่อื่น ๆ ของรัฐ สำหรับกระบวนการพัฒนาในแนวใหม่ เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องดำเนินการให้ทั่วถึงและต่อเนื่อง สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีนโยบายระดับสูงสนับสนุน

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2529. ประสบการณ์ของโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มข. กรุงเทพฯ: ฟันนี้พับลิชชิง.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2534. รายงานการสัมมนากระบวนการทำฟาร์ม ครั้งที่ 7. (อัดสำเนา)
- กรมส่งเสริมการเกษตร. 2543. คู่มือการจัดทำแผนชุมชนและแผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล แบบมีส่วนร่วม. (อัดสำเนา)
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2542. คู่มือการปฏิบัติงานโครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตร. กรุงเทพฯ (ไม่ระบุที่พิมพ์)
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. 2543. แนวทางและนโยบายการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. โครงการวิจัยการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน. (อัดสำเนา)
- กมล ทองธรรมชาติ. 2533. การปกครองท้องถิ่นของไทย. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์
- วิทยา อธิปอนันต์. 2542. การวิเคราะห์พื้นที่และชุมชน : แนวคิดระบบการทำฟาร์มในงานส่งเสริมการเกษตร. (อัดสำเนา)
- สำนักงานเกษตรอำเภออุบลรัตน์. 2531. อุบลรัตน์ : การวางแผนพัฒนาอำเภอโดยการวิเคราะห์พื้นที่. กรุงเทพฯ : ฟันนี้พับลิชชิง.
- สำนักงานคณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. 2543. เอกสารประกอบการสัมมนาร่างแผนกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: อาสารักษาดินแดน.
- สุเกสิณี สุทธิระ. 2532. วิธีการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน. (อัดสำเนา)
- อรันต์ พัฒโนทัย. 2535. คู่มือการวิเคราะห์พื้นที่เพื่อวางแผนพัฒนาการเกษตร. โครงการวิจัยระบบทรัพยากรชนบท มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (อัดสำเนา)

